

*Ігор Валентинович ЛЕВИЧЕВ,
кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник
Інституту біографічних досліджень НБУВ
(Київ)*

О. І. СПАСОКУКОЦЬКИЙ — АВТОР СПОГАДІВ ПРО В. І. ВЕРНАДСЬКОГО: ІСТОРИКО-БІОГРАФІЧНИЙ ДИСКУРС

У статті вперше подана розгорнута біографічна характеристика та біохроніка основних подій у житті та науковій діяльності видатного українського вченого-геолога О. І. Спасокукоцького, автора спогадів про В. І. Вернадського, що зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Біографія О. І. Спасокукоцького складена в результаті вивчення матеріалів і документальних джерел особового фонду вченого (Ф. 265 Інституту рукопису НБУВ), який налічує 468 одиниць зберігання та містить матеріали біографічного характеру, документи, пов'язані з його науковою діяльністю, особисте листування, а також літературні твори. Більшість документів і матеріалів фонду досі не опубліковані та становлять значний науковий інтерес.

Особливе значення набувають публікація та аналіз особистих спогадів О. І. Спасокукоцького про наукову діяльність та особистість великого вченого В. І. Вернадського, частина з яких вперше вводиться автором в науковий обіг.

Ключові слова: біографіка, мемуаристика, О. І. Спасокукоцький, В. І. Вернадський, особовий фонд О. І. Спасокукоцького в Інституті рукопису НБУВ.

У 2018 році відзначається три сторічні ювілеї: сто років із моменту заснування Національної академії наук України, 100-річчя Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського та сто років із дня заснування Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Всі три ювілейні дати пов'язані з ім'ям великого вченого, академіка Володимира Івановича Вернадського. Саме тому виявлення нових матеріалів і документальних джерел про його особистість і наукову діяльність становить значний науковий інтерес. Важливе значення для української біографістики має також складання біографій та уточнення біографічних фактів конкретних постатей, пов'язаних із діяльністю В. І. Вернадського.

У фондах Інституту рукопису НБУВ зберігся цікавий документ (а точніше три документи, об'єднані в одну одиницю зберігання) — спогади про В. І. Вернадського його сучасника та колеги-вченого по роботі в Академії наук Української РСР, киянина, кандидата геолого-мінералогічних наук Олександра Івановича Спасокукоцького (1877–1972). Зважаючи на те, що нині в українській біографічній науці не існує докладних ґрунтовних дослідницьких праць про його життя та наукову діяльність, видається важливим вперше звести основні події біографії вченого, чим і визначається актуальність нашого дослідження.

На сьогодні особовий фонд О. І. Спасокукоцького (Ф. 265), що зберігається в Інституті рукопису НБУВ, налічує 468 одиниць зберігання та містить матеріали біографічного характеру, документи, пов'язані з його науковою діяльністю, особисте листування, а також літературні твори. Більшість документів і матеріалів фонду досі не опубліковані та становлять значний науковий інтерес.

Працюючи з документами в особовому фонді О. І. Спасокукоцького, переданими на постійне зберігання до Інституту рукопису НБУВ його донькою Любов'ю Олександрівною Соколовою 1978 р., нам вдалося встановити наступне.

О. І. Спасокукоцький народився у Ярославлі 29 липня 1877 р. у родині земського лікаря з потомствених польських дворян. Мати, Ольга Абрамівна, була останньою представницею давнього роду князів Шелешпанських. У сім'ї виховувалося четверо дітей. Старший із хлопців — Микола Іванович Спасокукоцький (1869–1935) став присяжним повіреним, адвокатом, членом Вологодської губернської колегії захисників. Ще один брат, Сергій Іванович Спасокукоцький (1870–1943), згодом — видатний учений, хірург, творець радянської клінічної школи, Академік АН СРСР (1942) і лауреат Сталінської премії в галузі науки першого ступеня, зробив видатний внесок в області шлунково-кишкової та легеневої хірургії, вирішення проблеми переливання крові.

Натомість Олександр, закінчивши Ярославську гімназію (1889), вступив до Петербурзького університету на історико-філологічний факультет, але за участь у студентських заворушеннях був виключений. У 1902 р. вступив до Петербурзького гірничого інституту, який закінчив у 1910 р. [3, с. 1].

У 1911 р. був направлений Гірничим департаментом на службу до Красноярська на посаду завідувача відділом гідрогеології, та в 1914 р., зважаючи на хворобу сина, перевівся на роботу до Криму, у Сімферополь, де почав працювати у Відділі земельних поліпшень Кримських водних досліджень на посаді завідувача відділом гідрогеології. У Криму прожив із сім'єю до 1938 р. [3, с. 2].

У 1938 р. переїхав із родиною до Києва, де почав працювати в системі Академії наук України. Тоді ж був призначений ученим секретарем в Інститут геологічних проблем України, де, після захисту дисертації, отримав ступінь кандидата геолого-мінералогічних наук. Згодом працював в Інституті завідувачем відділом гідрогеології, був одним із провідних фахівців із зсувів в Україні, щоліта виїжджав у експедиції. У період Другої світової війни з Академією наук УРСР був евакуйований до Башкирії [3, с. 3].

На пенсію О. І. Спасокукоцький вийшов у віці 81 року (1958 р.), а в 1957 р., у віці 80 років, був останній раз в науковій експедиції у Криму. Помер О. І. Спасокукоцький 24 липня 1972 р., напередодні свого 95-річчя. У 1977 р. в Інституті геологічних проблем України в Києві було урочисто відзначено 100-річчя О. І. Спасокукоцького [3, с. 3].

Олександр Іванович був особисто знайомий із такими видатними сучасниками як В. І. Вернадський, Н. І. Андрусів, М. О. Волошин і багатьма іншими. Знайомство та спілкування О. І. Спасокукоцького з М. О. Волошиним у Криму в 1920-х рр. у Коктебелі, а також його наукова діяльність у Криму є темою наших подальших розвідок, які потребують окремого дослідження. Відзначимо лише, що, працюючи в 1920-х рр. у Коктебелі над вивченням геології гірського масиву Карадагу, вчений зробив важливе наукове відкриття, що принесло йому світове визнання. У 1921 р. він виявив різку магнітну аномалію у районі хребта Магнітний, встановивши, що це явище пояснюється підвищенням вмістом магнетиту в гірських породах масиву. Донині цей ефект у світовій геології носить назву «аномалія Спасокукоцького».

У неопублікованому листі до В. Купченка в 1965 р., копія якого збереглася у його особистому фонді, дослідник згадував: «У 1921 році мною, при обстеженні, за дорученням ЦСНХ, раніше відкритого траса була виявлена Карадазька магнітна аномалія у вигляді виходу сильно магнітної породи. Для геологів, петрографів, геофізиків це стало цілковитою несподіванкою, оскільки породи Карадагу за своїм складом ні в кого не викликали думки про можливість тут явищ цього роду» [4, с. 2].

У особовому фонді О. І. Спасокукоцького в Інституті рукопису НБУВ (Ф. 265) зберігся документ, титульний лист якого написаний червоним олівцем, із промальовуванням фіолетовими чорнилами, під назвою «Доповідь, присвячена пам'яті В. І. Вернадського, зроблена на спеціальному засіданні Вченої Ради Ін-ту Геологічних Наук Академії Наук УРСР в 1945 р.» [2, л. 1].

Під цим номером об'єднані три документи, написані у різний час і неоднаковими засобами (чорнилом різних кольорів і олівцями).

По-перше, це власне самі спогади О. І. Спасокукоцького про В. І. Вернадського, що займають 5 сторінок тексту [2, л. 1–5] та написані синьо-коричневим чорнилом, із частковою прорисовкою фіолетовим чорнилом. Цей текст у скороченні та фрагментарно був опублікований у 1993 р. у Москві у виданні «Володимир Вернадський. Життєпис. Вибрані праці. Спогади сучасників, судження нащадків» [1, с. 591]. Ні в яких інших виданнях спогадів про В. І. Вернадського перевидання цього тексту нами поки не виявлено.

По-друге, неопублікований раніше текст О. І. Спасокукоцького за назвою «Основні риси наукового знання по Вернадському», який являє собою дві сторінки рукописного тексту, написаного фіолетовим чорнилом і простим олівцем, що дає підстави припускати, що цей текст був написаний пізніше першого.

По-третє, досить великий текст за назвою «Про те, що відбувається в наш час переверот наукових уявлень про світобудову (космосу), і ту роль, яку відіграє у ньому життя» [2, л. 8–19], який являє собою філософські міркування автора із заявленої теми і до спогадів про Вернадського відношення не має, тому нами розглядатися не буде.

«На всякого, хто серйозно ставиться до життя, — починає свої спогади про Вернадського Спасокукоцький, — урочистий і страшний час смерті людини справляє велике враження. Хоча смерть наздогнала В. І. Вернадського в глибокій старості, хоча в останні роки життя він сам перебував в очікуванні її, звістка ця не позбавлена була сили удару. Пішла з життя людина виняткового значення. Воно, це значення визначається дуже ясно: він був видатним вченим, і він же був високим взірцем людини, сума цих двох якостей цілком визначає масштаб його особистості.

Відтепер В<олодимир>І<ванович> належить історії, історії науки перш за все. Історик знання, В<олодимир>І<ванович> сам залишив спадок, який буде вивчатися століттями. Майбутні історики знання в своїх дослідженнях і нарисах розвитку великих ідей будуть посилатися і на його ім'я. Зараз важко дати належну характеристику В<олодимира>І<вановича> як вченого, тому що для оцінки кожної великої особистості, яка творить історію, потрібна історична перспектива. Але цілком законна і зрозуміла потреба без жодної претензії згадати, поділитися саме тепер своїм розумінням особистості покійного, своїми враженнями від неї. При особистому спілкуванні і при читанні робіт В<олодимира>І<вановича> одна риса вражала, я впевнений, всіх без винятку — це його величезна ерудиція.

Чи в нашій країні можна знайти серед сучасників рівного йому в цьому відношенні. Все своє довге життя він невпинно нарощував цей капітал знання. Громадянин світу, знайомий з його головними цен-

трами, він широко користувався багатствами найбільших книгозховищ, двері яких завжди були для нього широко відкриті. Йому довіряли скарби рідкісних видань, унікальні рукописи. Особливо багато, довгі роки В<олодимир>І<ванович> працював у бібліотеках Парижа і Лондона. У своєму повсякденному побуті він був занурений в ту ж роботу; він не любив звичайних розмов і при зустрічах поспішав навести співрозмовника на наукову тему. Ця риса В<олодимира>І<вановича>, величезна ерудиція, яскраво позначилася на всій його творчості, як на змісті, так і на формі.

Розробляючи тему, він повертає до справи вчених всіх часів і всіх країн. Він укралює імена, цитати, стислий виклад ідей в текст, і якщо матеріал виходить з берегів, втискує його в петитом набрані примітки. Хто з тих, що читали його нариси з геохімії, не вражений цим недостатком приміток, які автор доклав до тексту у вигляді особливого розділу. І важко вирішити, що цікавіше, багатіше змістом — основний текст або ці примітки.

Глибоко прекрасно те, як він здійснював свої екскурси в минуле науки. Це не механічні посилання, не демонстрація знань вченого педанта; це живе проникнення в історію ідей і в психологію їх творців.

Вернадський знав і писав, що в кожний певний момент головний зміст науки — це сукупність живих учених з усіма їх прагненнями, з усім внутрішнім світом. Саме це переконання у важливості для розуміння ідей психології їх творців пояснює яскраво виражене у Вернадського прагнення проникнути в складний внутрішній світ, аж до інтимних глибин, вчених зі світовими іменами. Мені здається, йому це значною мірою вдавалося. Це не перевертання купи мертвих паперів, не прогулянки мертвим кладовищем ідей, а такий підхід до минулого, який дає можливість читачеві це відчутти, пережити.

Вернадського не можна читати без хвилювання... Вернадський має владу, він заражає своїм інтересом, а він сам — це поєднання величезних знань, грандіозність висунутих проблем, віра в науку, інтенсивність і серйозність настроїв. Його охоплення людського знання, його прекрасний виклад роблять так, що, читаючи його, немовби здійснюєш політ на крилах вселюдської думки, вселюдського генія.

Інша особливість В<олодимира>І<вановича> позначилася у виборі ним своєї наукової тематики. Для нього глибокою потребою було вироблення цілісного наукового світогляду. Це ті проблеми, працювати над якими людство почало тисячі років тому. Науковий підхід до них виключно важкий, вимагає капітальних і широких знань. Тут зв'язок між ерудицією і тематикою Вернадського.

У своїй, якщо не помиляюся, останній доповіді, прочитаній для академіків і науковців АН СРСР 19 січня 1942 року, В<олоди-

мир> І<ванович> зробив таке визнання: «Моя наукова робота склалася так, що з моїх молодих років і до сих пір я науково працюю на кордоні досягнутого наукового розуміння реальності».

Чим цікаві ці спогади О. І. Спасокукоцького про В. І. Вернадського?

Існує думка, що немає нічого більш тенденційного, упередженого та суб'єктивного серед документальних джерел, ніж «спогади сучасників». Спогади Спасокукоцького щодо цього вигідно відрізняються тим, що майже не грішать суб'єктивізмом особистісних оцінок, він не оцінює і не судить, а дає динамічний портрет Вернадського, його цікавить процес мислення вченого, а не суб'єктивна оцінка цього процесу.

Окрім того, Спасокукоцький ставив собі за мету показати у своїх спогадах особистість Вернадського-вченого, для мемуарної літератури про Вернадського це рідкість, і в цьому також важливе значення та інтерес до мемуарів Спасокукоцького.

Другий текст, написаний Спасокукоцьким і залучений до перших спогадів про Вернадського, ніколи і ніде раніше не публікувався, і вже через це становить значний науковий інтерес. Дослідник спробував коротко дати характеристику творчого методу Вернадського, розкрити своєрідність методології великого вченого.

«Основні риси наукового знання за Вернадським такі:

По-перше, воно (наук. знання) відрізняється від будь-якого іншого знання тим, що визначається постійно зростаюча його частина безперечною, загальнообов'язковою для кожного.

По-друге, наукове знання відрізняється особливою структурою значної частини своїх понять, способом їх отримання і їх розумовим аналізом.

В основі наукового знання лежить свідомість реальності пізнаного нами світу. Ця свідомість обумовлює непохитність правильно зроблених наукових висновків. Ця непохитність охоплює тільки частину наукового знання, математичну думку і емпіричну основу знань — емпіричні поняття, виражені у фактах і узагальненнях.

Наукові гіпотези необхідні і неминучі, без них наукова думка працювати не може, але вони минають і завжди невірні і двозначні.

Загальнообов'язкові для картини наукової реальності — емпіричні поняття (емпіричні факти і узагальнення).

Емпіричні поняття різко відрізняються від звичайних понять, в тому числі від філософських, тим, що вони в науці безперервно піддаються не тільки логічному аналізу, а й перевірці досвідом і спосереженням.

У цій основній властивості полягає відмінність наукової думки від будь-якої іншої, філософської в тому числі» [2, л. 6–7].

Хотілося би сподіватися, що наведені нами матеріали спогадів О. І. Спасокукоцького про В. І. Вернадського збагатять наші уявлення про великого вченого в ювілейний для Національної академії наук України та Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського рік і дадуть змогу глибше оцінити творчий геній вченого світового значення.

1. Владимир Вернадский. Жизнеописание. Избранные труды. Воспоминания современников. Суждения потомков / Сост. Г. П. Аксёнов. – Москва : Современник, 1993. – 688 с.
2. Інститут рукопису НБУВ, Ф. 265, № 28, 19 арк.
3. Інститут рукопису НБУВ, Ф. 265, № 60, 3 арк.
4. Інститут рукопису НБУВ, Ф. 265, № 82, 3 арк.

REFERENCES

1. Aksenov G. P. (1993). *Vladimir Vernadskii. Zhizneopisanie. Izbrannye trudy. Vospominaniia sovremennikov. Suzhdeniia potomkov* [Vladimir Vernadsky. Biography. Selected Works. Memories of contemporaries. Judgments of descendants]. Moscow: Sovremennik. [in Russian].
2. *Institute of Manuscripts of VNLU*, fund 265, No. 28, 19 sheets. [in Russian].
3. *Institute of Manuscripts of VNLU*, fund 265, No. 60, 3 sheets. [in Russian].
4. *Institute of Manuscripts of VNLU*, fund 265, No. 82, 3 sheets. [in Russian].

Стаття надійшла 01.10.2018 р.

Levichev Igor, Candidate of Philological Sciences, Senior Research Fellow of the Institute of Biographical Researches of VNLU (Kyiv).

O. I. Spasokukotsky — the author of memoirs about V. I. Vernadsky: historical and biographical discourse.

The article for the first time presents expanded biographical characteristics and bichronics of main events in the life and scientific work of the outstanding Ukrainian scientist-geologist O. I. Spasokukotsky, the author of the memoirs about V. I. Vernadsky, which are deposited at the Institute of Manuscript of Vernadsky National Library of Ukraine.

The biography of O. I. Spasokukotsky is compiled as a result of the study of materials and documentary sources of the personal fund of the scientist (F. 265, Institute of Manuscript, VNLU), which has 468 units and contains materials of a biographical nature, documents related to his scientific activity, personal correspondence, as well as literary works. Most of the documents and materials of the fund have not been published yet and are of considerable scientific interest.

The publication and analysis of personal memoirs of O. I. Spasokukotsky about the scientific activity and personality of the great scientist V. I. Vernadsky, some of which are introduced by the author to science for the first time, are of particular importance.

Key words: biographical studies, memoiristics, O. I. Spasokukotsky, V. I. Vernadsky, O. I. Spasokukotsky's personal fund at the Institute of Manuscript of VNLU.

Левичев І. В., кандидат филологических наук, старший научный сотрудник Института биографических исследований НБУВ (Киев).

А. И. Спасокукоцкий — автор воспоминаний о В. И. Вернадском: историко-биографический дискурс.

В статье впервые дана развернутая биографическая характеристика и биохроника основных событий в жизни и научной деятельности выдающегося украинского ученого-геолога А. И. Спасокукоцкого, автора воспоминаний о В. И. Вернадском, хранящихся в Институте рукописи Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского.

Биография А. И. Спасокукоцкого составлена в результате изучения материалов и документальных источников личного фонда ученого (Ф. 265 Института рукописи НБУВ), насчитывающего 468 единиц хранения и содержащего материалы биографического характера, документы, связанные с его научной деятельностью, личную переписку, а также литературные произведения. Большинство документов и материалов фонда до сих пор не опубликованы и представляют значительный научный интерес.

Особое значение приобретают публикация и анализ личных воспоминаний А. И. Спасокукоцкого о научной деятельности и личности великого ученого В. И. Вернадского, часть которых впервые вводится автором в научный оборот.

Ключевые слова: биографика, мемуаристика, А. И. Спасокукоцкий, В. И. Вернадский, личный фонд А. И. Спасокукоцкого в Институте рукописи НБУВ.